

KÉRDEZ AZ IDŐ

KLINGHAMMER ISTVÁN

Gondolatok a felsőoktatási törvény margójára...

z európai kultúrának talán legmaradandóbb és annyi változást túlélő alkotása az *universitas*, az egyetem intézménye.

A nyugati keresztény civilizációban nagyjából egy évezrede, a magyar államalapítással egy időben jött létre Salarnóban, Dél-Itáliában, a latin, görög és arab kultúra találkozási pontján Európa első egyeteme, amely már feladatának tekintette az értelmiség képzését és a tudományok oktatását, fejlesztését. A XI–XIII. században azután már sorra alakultak azok a nagy vonzáskörzetű intézmények, Bologna, Párizs, Oxford, Salamanca és mások, amelyeken az akkor még egységesnek tekinthető Európa tanulni vágyó ifjai a tudományok „egyetemességét” felső fokon elsajátíthatták.

A magyar egyetemi élet kialakulása, fejlődése tökéletesen igazodott az európai mintához. A kezdetet, csakúgy mint mindenütt az egykori római impérium területén kívül eső államokban, az egyetemjárás jelentette. „Ha az éppen kialakulóban levő Párizsi Egyetemen az 1150-es években már ott tanult Lukács, a későbbi esztergomi érsek, s őt már a XII. század végén többen követik III. Béla király – mai szóval élve – ösztöndíjával, akkor nyugodtan állíthatjuk, hogy ide nyúlik vissza a magyar felsőoktatás története” – írja Szögi László, a magyar peregrináció kitűnő kutatója.

A bolognai és párizsi mintára kialakult egyetemalapítási hullám a XIV. században érte el Közép-Európát. (A prágai egyetemet 1348-ban, a krakkóit 1364-ben, a bécsit 1365-ben alapították.) Erre az időre esnek az első magyarországi egyetemalapítások is (Nagy Lajos 1367-ben Pécsen, Zsigmond 1395-ben, majd 1410-ben Óbudán, Mátyás király pedig 1465-ben Pozsonyban alapított a pápa jóváhagyásával egyetemet). Ezeket az egyetemalapításokat sajnos csak rövid idejű működés követte. Két és fél évszázadon át még a külföldi egyetemeken való tanulás, a peregrináció maradt a legfelső szintű oktatásban való részvétel útja a széles társadalmi körből eredő magyarországi diákok számára.

A XV. század során az itáliai humanizmus, a XVI. század folyamán a reformáció adott új irányt a az európai művelődésnek. A magyar protestáns peregrináció szempontjából kiemelkedő szerepe volt Wittenberg egyetemének. De Heidelbergben, Utrechtben, Genfben és az angol egyetemeken is tanultak magyarok. Ugyanakkor idehaza protestáns kollégiumokat alapítottak Sáropatakon és Pápán 1531-ben, Debrecenben 1538-ban. (Ezek ugyan nem érték el a nyugat-európai protestáns egyetemek színvonalát, de a magyarországi művelődés fontos, kezdeményező tényezőivé váltak.) Említésre méltó, hogy 1622-ben Bethlen Gábor erdélyi fejedelem tett kísérletet protestáns egyetem alapítására Gyulafehérvárott. (A főiskolai rangú intézmény később Nagyenyedre költözött, és századokon át jelentős szerepet játszott Erdély művelődésében.)

Mindez nagy kihívás volt az egyetem nélküli királyi Magyarország számára. Az ország nagy része azonban a XVI. század második felében török megszállás alá került. Hódoltsági terület lett az egykor európai hírváros, Buda is, és 1543-ban Nagyszom-

batba menekült az ország első számú egyházi méltóságát adó esztergomi érsekség. A reformáció és ellenreformáció küzdelme azonban – a korabeli társadalmi és politikai törekvésekhez kapcsolódva – a török hódítókkal való folytonos küzdelem közepette is nagy hatást gyakorolt a hazai művelődésre.

A megújuló katolicizmus támasza a lendületesen fejlődő, tagjainak műveltségére oktatási rendszerére nagy súlyt fektető jezsuita rend volt. Egymás után alapították Közép-Európában főiskoláikat, amelyek közül később több is tartósan egyetemi rangra emelkedett. Már Báthory István erdélyi fejedelem, a későbbi lengyel király is gondjaikra kívánta bízni az általa tervezett és 1581-ben részben létre is hívott kolozsvári egyetemet. (A felsőoktatás e korai intézménye azonban rövid működése után megszűnt, Erdély csak a XIX. században, közvetlenül a kiegyezés után jutott önálló egyetemhez.)

A magyar egyetem hiányát éles szemmel felismerő és cselekvésre kész létrehozó Pázmány Péter bíboros, esztergomi érsek, Magyarország prímása 1635. május 12-én írta alá a nagyszombati egyetem alapítólevelét. (Ugyanabban az évben, amikor Pázmány egyetemet alapított, Richelieu akadémiát alapít Párizsban, hogy a francia nyelvet képessé tegye az összes tudomány és művészet tárgyalására. Londonban már Shakespeare-t játsszák, Lope de Vega-t ekkor temetik, Pierre Corneille ekkor állt élete fő művének kiadása előtt, az olasz opera pedig elindult hódító útjára. Bacon és Kepler közreadták már úttörő munkáikat, és Galilei a padovai egyetemen a modern fizika alapvetésén dolgozik.)

Az egyetemalapítási törekvésekből az 1635-ös nagyszombati jezsuita egyetem alapítása bizonyult tartósnak, amely 1777-ben Budára költözött, és a kiegyezésig az ország egyetlen tudományegyeteme volt.

A XIX. század végén és a századforduló elején történtek az újabb egyetemalapítások – Kolozsvárott, Pozsonyban, Debrecenben, majd Trianont követően Szegeden és Pécsen –, amelyeket a kultúrpolitikai célokon túl az ország történelmének szomorú következményei is meghatároztak.

Egyoldalú és torz volna a bemutatás, ha nem szólnék a felsőoktatásunkat napjainkig meghatározó főiskolai történetről, nem szólnék a tudományegyetemek klasszikus hivatásán túlmutató egyetemi szakképzés történetéről.

Európa nyugati és középső területein a XVII. századtól az erősödő városi polgárság, a fejlődő és differenciálódó állami, városi és több felekezetre tagolt egyházi közigazgatás egyre nagyobb számban igényelte a képzett, világi és teológiai műveltségű szakembereket, az új típusú iskolákat. A főiskolai tagozatokkal is rendelkező iskolák elnevezése a reformátusok esetében kollégium, az evangélikusoknál legtöbbször líceum, míg a katolikusoknál az akadémia volt, amelyek felsőbb osztályainak elvégzését követően nyitva állt az út az egyetemi tanulmányok előtt.

Sárospatak, Debrecen, Pápa, Gyulafehérvár, Pozsony, Sopron, Eperjes, Lőcse kollégiumai és líceumai az egyetemes magyar kultúrtörténet részévé váltak. E kollégiumok közösségi életformájukkal, társadalmi hivatásukkal előképei voltak a magyar felsőoktatás sajátos intézményrendszerének: az Eötvös- és Györfly-, a népi kollégiumoknak, napjaink szakkollégiumi tevékenységrendszerének.

A kollégiumok és akadémiák voltak befogadói a XVII. században a felsőfokú szakképzési törekvéseknek a bányászat, a mérnöki, a mezőgazdasági és közgazdasági képzésnek. A társadalmi, a gazdasági és az ipari fejlődés igénye hozta létre Tessedik gazdasági iskoláját, a keszthelyi Georgikont, a Magyaróvári Gazdasági Tanintézetet, a selmecbá-

[*Kérdez az idő*]

nyai Bányászati és Erdészeti Intézetet és a pécsi Mérnöki Tudományok Intézetét. Ezekben az intézményekben indították el a fejlődés útján a XVIII–XIX. századi egyetemi, illetőleg főiskolai szintű mérnöki, agrár, gazdasági szakképzést, alapozták meg az intézményhálózat fejlődését. Ugyancsak a XIX. század végén lesz teljes a felsőoktatás a művészeti és katonai képzés akadémiáival.

Természetes volt, hogy ezen új szakirányokban a felsőfokú képzést megszervezzék, önálló, intézményesült formát öltsenek e képzési irányok, és az is, hogy fejlődésük változásokat követve töretlen legyen a XX. században.

A második világháborút követően folytatódott az egyetemek és főiskolák alapítása. Az indokolt egyetemi és főiskolai hallgatólétszám növekedése mellett ez sokszor lokális érdekek vagy a felsőfokú szakképzésben szerepet vállaló szaktárcák sajátos törekvései miatt az *universitas* eszméjétől is eltávolodó, szétdarabolt, elaprózott egyetemi, főiskolai hálózatot eredményezett (1965-ben 15 szakhatóság irányítása alatt 92 felsőoktatási intézmény működött).

A XXI. század fordulóján végbement felsőoktatási integráció, úgy tűnt, rendbe rakja a hatékonyságából vesztő rendszert, de tapasztalataim szerint nem hozta meg a várt eredményt, ma újra hetven körüli intézményünk van...

* * *

„...az okos embernek nem a hímes szók, hanem az erős valóságok tetszenek.” Hadd hivatkozzam erre, az egyetemalapító Pázmány Péter egyik prédikációjából kiemelt mondatrövidékre, amikor az erős valóságokról, az átalakuló és reményeim szerint megújuló magyar felsőoktatásról és benne az *egyetemről* kívánok szólni.

A kormány döntése alapján a magyar felsőoktatásban átalakulási folyamat zajlik le, melynek első lépéseként új egyetemi és főiskolai intézményhálózat körvonalazódik. A döntések kapcsán egyetemi életünket megújítjuk és korszerűsítjük. Ezt erősen hiszem! Ugyanis az egyetem a minőségi elv jegyében folytatott oktatási politika tükrözője. Olyan politikáé, amely vállalja elvként, amit Eötvös Loránd így fogalmazott meg: „Ha az egyetemről elvárjuk azt, hogy a hazának hasznavehető fiakat neveljen, féltékenyen kell megőriznünk az egyetemi tanítás tudományos jellegét, el kell távolítanunk minden akadályt, mely ez irányba való haladásnak útját állhatná.”

El kell távolítani, véleményem szerint, ezeket ma is! Mégpedig nemcsak a szervezeti-oktatáspolitikai koncepciók terén, de szükséges itt a belső önvizsgálat, az önbecsülés is. Egyértelműen vállalttá kell tennünk önmagunkban is azt a meggyőződést, hogy az egyetem olyan oktatási intézmény, amely elsősorban azáltal nevel, hogy tudományos műhely.

Saját egyetemi sorainkban is felhangzik nemegyszer az a laikusokat könnyen megtévesztő, hatásos érvelés, hogy a tudomány központi helyre való állítása veszélyezteti az egyetem tulajdonképpeni feladatát: oktató-nevelő tevékenységét, hisz’ „kis tudósok” kibocsátása lesz ilyképpen a cél, és nem az élettől megkívtatott gyakorlati szakembereké. Szem elől téveszti ez az érvelés, hogy más a tudományra és más a tudományon keresztül történő nevelés. Az előbbi elsősorban egyetem utáni posztgraduális feladat, a doktori iskolák feladata, az utóbbi azonban az egész egyetemé.

Hiszen nem lehet feledni, hogy a tudomány nem csupán szakma, nemcsak foglalkozás és főleg nem pusztán cím, de elsősorban ethosz: az élethez való viszony.

Az egyetem csak akkor végzi jól a maga munkáját, ha a szakismerettel együtt ezt az ethoszt is át tudja adni. Olyan embereket nevel, akik – Eötvös szavait idézve – nem

„kész formulák és receptek”, bevált sablonok, „eljárási szabályok” szerint akarnak és tudnak gondolkodni, hanem akikre jellemző a tárgyra összpontosító, kérdezni tudó valóságtszűzlet, az összefüggések és ellentétes lehetőségek, az alternatívák vizsgálódásának igénye, a kritikai tartás – azaz minden tudományművelés lényege: a gondolkodni merő belső függetlenség. Az ilyen értelemben vett tudományművelés az, amely az egyetemi oktatást minden más típusú oktatásformától megkülönbözteti. Eötvös gondolatát idézve: minden egyéb iskola csak a már ismertben való tájékozódásra készít fel, az egyetem hivatása, hogy az újbán, az ismeretlenben való eligazodásra, új gyakorlati és elméleti feladatok meglátására és megoldására tegyen képessé.

És innen kap hiteles és valós tartalmat az egyetemi autonómia gondolata is. Az együttes tudományos gondolkodás közösségi igényének jelenti ez szervezeti-igazgatási megfelelőjét. Így nem pusztán jog, de kötelesség is! Kifejezője annak az alapigazságnak, amelyet Eötvös Loránd így fogalmazott meg: „Az egyetem színvonalát egyedül tanárainak egyénisége állapítja meg. Az egyetemi kérdés ezért mindenekelőtt személyi kérdés, amely mellett a szervezetére, szabályaira vonatkozó kérdések csak másodrendűek.” Mindmáig érvényesek ezek a szavak! Hiszen gondolkodó embert csak gondolkodó emberek tudnak nevelni. Mindennél fontosabb így az egyetemi munkában a személyes tényező: az önálló kutató munkában érlelt alkotó egyéniség.

Az egyetemi autonómia épp arra való, hogy ennek jelenlétét, kifejlődését segítse elő. Minden egyetemi öngazgatás értékét az méri, mennyiben vállalja ezt a feladatot, mennyiben járul hozzá ahhoz, hogy eltérő tudományos koncepciókat és így vitalehetőségeket magában foglaló szellemi műhely legyen minden egyes tudományos-oktatási egység, amelyben jelen van minden odavaló szakmai érték, és amelyet így nem fenyeget a partikuláris érdekek, lokális nézőpontok, rivalizáló kicsinységek eluralkodása, a similis simili gaudet elvén alapuló, elkényelmesítő, lomha belterjesség. Az autonómia gondolata egyben oktatási programot is jelöl. Nemcsak a kutató tanár számára teszi ez lehetővé, hogy összhangba hozza tudományos munkáját és oktató tevékenységét, de a hallgatóknak adott bizalom ez egyben: önnevelésre készítő felnőttnek tekintés. Mert nem véletlenül tartozik a tanítási szabadsághoz a tanulási szabadság elve is.

Az egyetem egyik legfontosabb oktatásszervezési feladata, hogy a felelős vezetés megtalálja a szükséges tanulmányi megkötöttség és a nélkülözhetetlen tanulmányi szabadság között a helyes egyensúlyt, és hogy kibontakoztassa az „oktatási szolgáltatások” közötti versenyt, biztosítsa az alternatívákat, a választások lehetőségét. Kiteljesítse a jobbak számára a belső szabadságot, a kutató tanulást, a tudományos-erkölcsi önnevelés, önnemesítés lehetőségét. Így adhat csupán olyan embereket a társadalomnak, akik nem pusztán papír, nemcsak végzettség, hanem lélek szerint is értelmiségiek, akiknek egyéniségében a gondolkodási önállóság mint erkölcsi parancs él. A minőségért való helytállni akarás ilyen parancs. Annál is inkább, mert nem feledhető: az igazi egyetem nem pusztán önmaga, hanem magában rejtje a holnapi társadalom ígérését, arcát.

Nem mondhatunk le róla, hogy egy minőségi elvre épülő egyetem modelljét lássuk magunk előtt, mert az egy minőségi elven nyugvó országnak lehet előképévé.

Az egyetem és a társadalmi fejlődés között ma a leglényegesebb összekötő szál a közösen vallott minőségi igény!

* * *

[*Kérdez az idő*]

Öt gondolatot szeretnék megújuló egyetemi rendszerünk alkalmából – még ha röviden és vázlatosan is – az olvasó figyelmébe ajánlani. Mind az öt közös egyetemi *ars poetica*nkban, és ezért ezek közöttünk az összekötő kapcsok. De talán mondhatom úgy is, pázmányi örökségünk...

Az első gondolat a minőség. Az egyetem: társadalom a társadalomban. Jobbítására kell törekedni! A jobbítás legbecesebb biztosítéka a jó emberi minőség. Egyetemeinken védeni és szolgálni kell a jó emberi minőséget, amely, Goethével szólva, komolyan veszi önnön művelését, szakadatlanul dolgozik önmaga nemesítésén. A minőség követelménye korkihívás, de mondhatom, korparancs. A jelen Magyarországa számára az egyik legfőbb megoldandó kérdés: a mindenáron való színvonalemelés! Egyetemeink, ha nehezen is, megbirkóztak a mennyiségfejlesztés problémáival, most kötelesek vagyunk mintegy vizsgázni abból, hogy megtudjuk-e válaszolni a minőség új kérdéseit is. Tudjuk-e vállalni a helyzetet, mikor mindennél fontosabb a legfőbb minőségi erő: az alkotó, teremtő emberi személyiség. A felsőoktatás ügyét ez teszi ma különösen időszerűvé: az értelmiség képzése. Tudniillik a legfontosabb előrevivő erő ma már a világban az értelmiség, az ő munkája játszik egyre döntőbb szerepet. Mert rajta múlik – mindig – a minőség. Nemcsak azért, mert az ő birtokában van a legmélyebb szaktudás, a legmagasabb fokú kvalifikáció, de az emberi minőséget, személyiségétiszeletet parancsoló nagy örökséget, a kultúra nagy vívmányait is elsősorban ő tárolja, őrzi; tudást és igényt hord magában a tanultsága révén. Ez emeli meg a legfőbb értelmiségképző helynek, az egyetemnek is a jelentőségét.

A második gondolat a korszerűség. Az alapvető cél: széles szakképzési profilok szilárd elméleti megalapozása, korszerű ismeretek és szemlélet elsajátítása. Követelmény a választott szakterület alkotó művelésére való felkészítés.

A harmadik gondolat a nyitottság – mely két részből áll. A szakmai nyitottság a választott tudományterület nemzetközi fejlődésével való cselekvő együttműködést igényli. A társadalmi igények iránti nyitottság pedig hivatástudatot, társadalmi problémáink iránti érdeklődést, a jelentős célok ismeretét és megoldásukban való szerepvállalást igényli.

A negyedik gondolat az értékőrzés. Az új egyetemi rendszer lehetőséget ad arra, hogy kifelé fordulva szélesebb körben is megismertessük múltunkat, jelen adottságainkat és törekvéseinket. Időszerű feladatainkról eszmecsere folytatva közelebb kerülhetünk a mai élethez, jobban megismerhetjük annak velünk szemben támasztott igényeit. Így kapcsolódik egymásba múlt és jelen, és ezek beható ismeretére mint szilárd alapra építjük jövőt alapozó oktató-nevelő tevékenységünket.

Az ötödik gondolat a tudás. A tudás „tud” valamit, amit az emberiség többi energiaforrása nem: azok a használatukkal fogynak, a tudás viszont a használatával nő. Birtokunkban van egy olyan energiaforrás, amely nem csupán kimeríthetetlen, hanem attól lesz több, hogy használjuk. Nem mástól kell elvenni, hogy nekünk több legyen, hanem a miénket kell a többiekkel megosztani, hogy nekünk is több legyen. A most formálódó világban új értelmet nyer a Széchenyi által is használt bölcs tanítás: „Adok, hogy adjál!” – minél többet adok, annál többet kaphatok vissza, de ha önző vagyok, és nem osztom meg azt, amim van, akkor nem tudom megsokszorozni, és a végén lemaradok...

KLINGHAMMER ISTVÁN (1941) 2000-től 2006-ig az ELTE rektora. Az egyetemen térképészetet oktat.